

Osmanlı Devleti'nde et muayenesi ile ilgili düzenlemeler

Berfin Melikoğlu GÖLCÜ*

Öz: Ondokuzuncu yüzyıl sonunda Osmanlı Devletinde, veteriner halk sağlığı çalışmaları kapsamında, et muayenesi ile ilgili çeşitli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de hayvan sağlığını korumaya yönelik ilk hukuki düzenleme, 1893 yılında yürürlüğe konulmuş, daha sonra yapılan değişiklikler ile dışarıdan gelen kasaplık hayvanların ve etlerin muayenesinde izlenecek yollar belirtilmiştir. Bununla birlikte, 1905 yılında Hamidiye Etfal Hastanesinde oluşturulan bir komisyon tarafından kasaplık konularının ve etlerinin muayene, muhafaza ve nakilleri ile mezbahaların taşımaları gereken şartları belirten bir talimatname hazırlanmıştır. İzleyen yıllarda, veteriner hekimlerin halk sağlığı çalışmalarındaki etkinliği, yasal ve yapısal düzenlemelerle arttırılmıştır. Bu çalışma ile Osmanlı Devletinde et muayenesi ile ilgili saptanabilen düzenlemeleri, yeni bilgiler ışığında veteriner hekimliği tarihi açısından değerlendirmek amaçlanmıştır.

Anahtar sözcükler: Et muayenesi, mezbahalar, veteriner hekimliği tarihi.

Regulations related to meat inspection in the Ottoman State

Abstract: At the end of the nineteenth century, within the scope of activities rela-

ted to veterinary public health, various regulations were made for meat inspection in the Ottoman State. The first legal regulation aimed at the protection of animal health was enforced in 1893. Subsequent amendments to this legal text laid down the procedures to be followed in the inspection of animals for slaughter and meat imported into the Ottoman territories. Furthermore, in 1905, an ordinance was drawn up by a commission assigned at the Hamidiye Etfal Hospital, which determined the conditions to be met during the inspection, storage and transport of ovine animals for slaughter and mutton, and conditions to be fulfilled at slaughterhouses. In the following years, the role of the veterinary profession in public health efforts was strengthened through legal and administrative regulations. The present study is aimed at the assessment of the regulations made in the Ottoman State for meat inspection, in light of newly found data, and from the perspective of the history of veterinary medicine.

Key words: Meat inspection, slaughterhouses, history of veterinary medicine

Giriş

Ondokuzuncu yüzyılın son çeyreği boyunca özellikle Louis Pasteur ve Robert Koch'un başarılı çalışmaları ile bakteriyoloji

*Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji AD, 55139, Kurupelit-Samsun.

alanında büyük ilerlemelerin kaydedilmesi, halk sağlığı çalışmalarına da hız kazandırmıştır. Bu gelişmelerle yakından ilgilenen Osmanlı Devleti, veteriner halk sağlığı kapsamında önemli bir yer tutan, kasaplık hayvanların ve etlerin muayenesi, kesim şartlarının sağlık ve hijyen yönünden iyileştirilmesi gibi konularda gerçekleştirdiği düzenlemelerle, Batıdaki gelişmelere ayak uydurmaya çalışmıştır (5,11).

Tanzimat döneminde (1839-1876) gerçekleştirilen reformların bir sonucu olarak belediyelerin örgütlendirilmesine gidilmiş, bu dönemde çıkarılan nizamnameler ile belediyelerin görev, yetki ve çalışma usulleri düzenlenmiştir. Bu kapsamda, halk sağlığı ile ilgili yapılan düzenlemeler 5 Ekim 1877 tarihli “*Dersaadet Belediye Kanunu*”nda¹ açıkça belirtilmiştir (9). Kanuna göre, sokaklarda yapılan hayvan kesiminin halk sağlığı açısından yarattığı tehlike göz önüne alınarak hayvan kesiminin sadece belediyeler tarafından belirlenen mezbahalarda gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Kanunda ayrıca, hasta ve zayıf hayvanların etlerinin satılması yasaklanmış, mevcut mezbahaların hıfzıssıhha kurallarına uygunluğu şart koşulmuştur. Ancak devletin mezbahalar üzerindeki kontrolünün zayıflığı ve başta kasaplar olmak üzere hayvansal ürün ticareti yapan esnafdan gelen tepkiler nedeniyle bu düzenlemeler uzun yıllar tam anlamıyla uygulanamamıştır (5,8)².

Bu çalışmada, Osmanlı Devletinde veteriner hekimler tarafından yapılan et muayenesi ile ilgili düzenlemelerin, saptanabilen yeni bilgiler ışığında veteriner hekimliği tarihi açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Gereç ve Yöntem

Çalışmanın ana materyalini, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün Osmanlı Arşivi Bölümünden, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı ve Milli Kütüphane Arşivlerinden sağlanan ilk elden kaynaklar oluşturmuştur. Orijinal belgelerin künye bilgileri ve açıklayıcı ek bilgiler dipnotlarda gösterilmiştir. Çalışmada incelenen arşiv belgelerinin metin içerisinde kullanımında günümüz Türkçesine uygun sadeleştirmeleri yapılmıştır. Konu kronolojik olarak ele alınmış, saptanabilen ilk elden kaynaklar incelenerek belge analizi yapılmıştır.

Bulgular

Et muayenesi ile ilgili veteriner hekimliği hizmetleri

Osmanlı Devleti'nde veteriner hekimlerin mezbahalarda görevlendirilmesi, ilk olarak 1877 yılında hükme bağlanmasına rağmen et muayenesi ile ilgili kayıtlara özellikle sivil veteriner hekimliği hizmetleri kapsamında rastlanmıştır (1, 3, 5, 8). Sivil Veteriner Okulunun ilk mezunlarını verdiği 1893 yılında çıkarılan “*Mülkiye Baytarlar Nizamnamesi*”³ ile sivil veteriner hekimliği hizmetlerine ilişkin gerekli koşullar ve memuriyet kadroları bildirilmiş, mezbahalarda görev alan veteriner hekimlerin memuriyetleri bu Nizamnameye göre belirlenmiştir. Nizamname uyarınca, “*Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti*” bünyesinde dörde ayrılan memuriyet dereceleri, Sivil Veteriner Okulunun son senesinden itibaren başlatılmıştır. Mezbahalarda görev alan veteriner hekimlerin ise genelde üçüncü (rütbe-i salise) veya dördüncü (rütbe-i rabia) memuriyet derecesi ile istihdam edildiklerine rastlanılmıştır.

¹Düstur, I.Tertip, 4. Cilt, s.552-570.

²Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tarih: 29/Z/1300, Dosya No: 1, Gömlek No: 44, Fon Kodu: Y..PRK.TNF.

³Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tarih: 08/Ra/1311, Dosya No: 1, Gömlek No: 1311/Ra2, Fon Kodu: İ.KAN.

Tablo 1: 1893-1908 yılları arasında mezbahalarda görev alan sivil veteriner hekimler
Table 1: Civil veterinarians who employed in slaughterhouses between the years 1893-1908

İsim	Mezuniyet Yılı	Diploma Numarası	Memuriyet Derecesi	Memuriyeti
Nikolaki Efendi	1896	40	3	Trabzon Mezbahaları Muayene Memuru
Minas Efendi	1897	47	3	Bursa Mezbahaları Muayene Memuru
Ali Rasim Efendi	1899	66	3	Konya Mezbahaları Muayene Memuru
İbrahim Hakkı Efendi	1899	78	3	Ankara Mezbahaları Muayene Memuru
Hasib Efendi	1900	83	3	Tophane Mezbahaları Muayene Memuru
İbrahim Rasim Efendi	1901	93	4	Selanik Mezbahaları Muayene Memuru
Halil Efendi	1901	99	3	İzmit Mezbahaları Muayene Memuru
Hüseyin Efendi	1901	101	4	Manastır Mezbahaları Muayene Memuru
Feyzullah Efendi	1901	102	3	Kastamonu Mezbahaları Muayene Memuru
Mehmet Murad Efendi	1902	109	3	Sivas Mezbahaları Muayene Memuru
Ali Efendi	1903	118	3	Etna Mezbahaları Muayene Memuru
Mehmet Kemal Efendi	1903	128	3	Erzurum Mezbahaları Muayene Memuru
Panço Efendi	1904	132	4	Yanya Mezbahaları Muayene Memuru
Mehmet Efendi	1904	133	3	Şam Mezbahaları Muayene Memuru
Latif Efendi	1904	140	4	Kosova Mezbahası Muayene Memuru
Ali Rıza Efendi	1904	141	4	Mamuretülaziz (Elazığ) Mezbaha Muayene Memuru
Mustafa Santur Efendi	1905	148	4	Selanik Mezbahası Muayene Memuru
Mehmet Hilmi Efendi	1905	152	4	Edirne Mezbahaları Muayene Memuru
Telemak Efendi	1905	168	4	Halep Mezbahaları Muayene Memuru

Hayvan sağlığını korumaya yönelik belirlenen ilk yasal düzenleme olan “*Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniyye Kanunu Muvakkatesi*”⁴ 5 Ocak 1893 tarihinde yayımlanmış, Talimatnamenin önce Bursa ve civarında uygulanması daha sonra tüm Osmanlı toprakları içinde yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Talimatnamede, herhangi bir bölgede hastalık ortaya çıktığında yapılacak uygulamalar, alınacak önlemler kabaca belirlenmiş, pazar, panayır ve mezbalalarda gerekli düzenlemeleri yapmak üzere bir salgın hayvan hastalıkları komisyonunun kurulması öngörülmüştür (7).

Sonraki yıllarda, Belediye Veteriner İşleri Müfettişliği tarafından kaleme alınan bir belgede⁵ “*Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti*” bünyesinde oluşturulan sağlık zabıtası komisyonu tarafından “*Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniyye Kanunu Muvakkatesi*”nin bazı maddelerinde yeniden düzenlemeye gidildiği anlaşılmıştır. Söz konusu düzenleme uyarınca, dışarıdan İstanbul’a gelen hayvanların İstanbul - Küçükçekmece arasında ve diğer şehre giriş bölgelerinde veteriner hekimler tarafından muayeneye tabi tutulduğu belirlenmiştir. Buna göre, sığırların, sığır vebasası, sığır ciğer ağrısı, şap, antraks, verem, barbon; koyun ve keçilerin, çiçek, uyuz, şap, antraks ve keçilerde ayrıca keçi ciğer ağrısı; köpeklerin, kuduz; atların, ruam, sıracı ve beygir frengisi gibi bulaşıcı hastalıklar yönünden muayene edildiği anlaşılmıştır. Genel kural olarak, bulaşıcı bir hayvan hastalığı ile karşılaşıldığında, hayvanların İstanbul’a geçişi engellenerek Kavak Tahaffuzhanesine sevk edilmesi ve burada gerekli işlemlerin yapılması kararlaştırılmıştır. Kasaplık hayvanlarda karşılaşılan bulaşıcı hayvan hastalıklarına göre et tüketiminde izlenen yollar ise şu şekilde

bildirilmiştir;

Sığır vebasası - Veba-i Bakari: Eğer kasaplık sığırlar arasında sığır vebasına rastlanırsa, hayvanlar hemen itlaf edilerek gerekli önlemler dâhilinde açılan çukurlara gömülür. Bulaşmaya maruz kalıp, hastalık semptomları göstermeyen hayvanlar, acilen en yakın mezbahaya kesime gönderilir ve önlem olarak kesimden sonra muayeneye tabi tutulur.

Sığırların Ciğer Ağrısı - Zatürrie-i muhitîye: Bulaşmaya maruz kalıp henüz sağlam olanlar derhal mezbahaya sevk edilir ve kesimden sonra muayene edilerek tüketimine izin verilir. Bununla birlikte, hasta hayvana ait etin muayenesinde herhangi bir bozukluk görülmez ise tüketimine izin verildiği, görülür ise zabıt ve imhasına gerek duyulduğu bildirilir.

Şap - Humma-i Kulaî: Şap hastalığına yakalanan hayvanlar kasaplık ise kesime gönderilir ve satışı yasaklanır. Bulaşmaya maruz kalan hayvanların kesime gönderilerek tüketimine izin verilir. Hasta hayvanlarda şiddetli ateş olmadığı takdirde etlerinin tüketimine, baş ve ayaklar gibi hastalıklı kısımların zabıt tutularak, imha edilmesi ve etlerin özelliklerini kaybetmemiş olmaları şartıyla izin verilir.

Antraks - Cemre-i Bakteridi (Sığır): Bu hastalığa yakalanan hayvan henüz bildirilmemiştir. Ancak hasta bir hayvanla karşılaşılması durumunda hayvanın kesimine izin verilmeyip, hayvana ait süt ve etler, zabıt tutularak imha edilir. Bulaşmaya maruz kalan hayvanların satışına izin verilmez.

Verem - Tederrün: Bulaşıcı bir hastalık olup, hastalığın başlangıcında muayene ile teşhisi zordur. Sağmal hayvanlarda, tüberkülin adındaki maddenin uygulanması ve gerekli sıhhi önlemlerin alınması gerekir. Verem böl-

⁴Düstur, I.Tertip, 6. Cilt, s.1306-1310.

⁵Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tarih: 04/Ra/1323, Dosya No: 826, Gömlek No: 16, Fon Kodu: ŞD.

gesel olduğunda yani yalnız akciğerlerde bulunup hayvanın genel durumu iyi olduğu takdirde etlerin tüketimine izin verildiği bildirilse de, bu etlerin tüketiminden kaçınmak gerekir.

Barbon: Mandalarda görülen bir tür boğaz hastalığı olup bu hastalığa yakalanan hiçbir hayvan gelmemiştir. Hasta hayvanlar 24 saat içinde öldüğünden sahibi götürmeye vakit bulamaz. Ülkemizde ilk ve son bahar mevsimlerinde bu hastalık görülür. Buna karşı da koruyucu bir aşı olduğu bildirilmiştir. Köylerde hasta hayvanları kesip tüketenler tarafından herhangi bir zarar bildirilmemiştir.

Koyun ve Keçilerde Çiçek - Koyun ve Keçilerde Cederi: Çiçek hastalığına yakalandığı muayene ile belirlenen hayvanlar hemen ayrılır. Bulaşmaya maruz kalan hayvanların ise belirli bir süre içinde kesimi yapılarak satışına izin verilir. Hasta hayvanlar arasında zafiyet göstermeyenlerin etleri, istenen özelliklere sahip olması şartıyla tüketilebilir.

Şap - Humma-yı Kulaî ve Takayyuh-u Kadem (Koyun): Koyunlarda sığırlarda olduğu gibi muamele olunur. Hayvan sağlığı açısından kesimin tercih edildiği ve bu şekilde hastalığın bulaşma riskinin önlendiği bildirilmiştir.

Antraks - Cemre-i Bakteridi (Koyun): Gayet öldürücü olan bu hastalık kasaplık koyunlarda sık görülmektedir. Hasta hayvanların etinin yakılarak imha edilmesi, gerekir. Mandıralarda hastalanıp kesilen ve kasap dükkânlarına nakil edilen muhtemel koyunlar için belediye tarafından fazlasıyla dikkat edilmekte ve yakalanan etler zabıt ve imha olunmakla birlikte, sorumlu kişiler para cezasına çarptırılmaktadır. Şayet böyle bulaşık bir sürü gelecek olur ise bulaşmaya maruz kalan hayvanlardan kasaplık olanlar derhal kestirilir.

Keçi Ciğer Ağrısı - Keçilerde Zatürrie-i Sâriye: Söz konusu hastalığa nadiren rastlanılmaktadır. Hasta hayvanların herhangi bir zarara uğramadıkları, muayene ile anlaşıldığı takdirde sadece göğüs bölgesindeki sakatlar zabıt altına alınır ve etler pazara çıkarılmak üzere baytar gözetimi altında ve sağlık kurallarına uygun olmak şartıyla mezbahaya sevk edilir. Genel durumları bozulmuş olan hayvanların kesimine ve etlerinin tüketimine izin verilmez.

Uyuz - Cerp (Koyun): Uyuz hastalığına yakalanan hayvanlar ve bulaşma riski olan kasaplık hayvanlar, gözetim altında kesilmek üzere mezbahaya sevk edilir. Zayıf ve hastalık belirtileri çok olan hayvanların tüketimi yasaklanır. Derileri incelemeye alınır, karasığır ve keçiler için de aynı önlemler uygulanır.

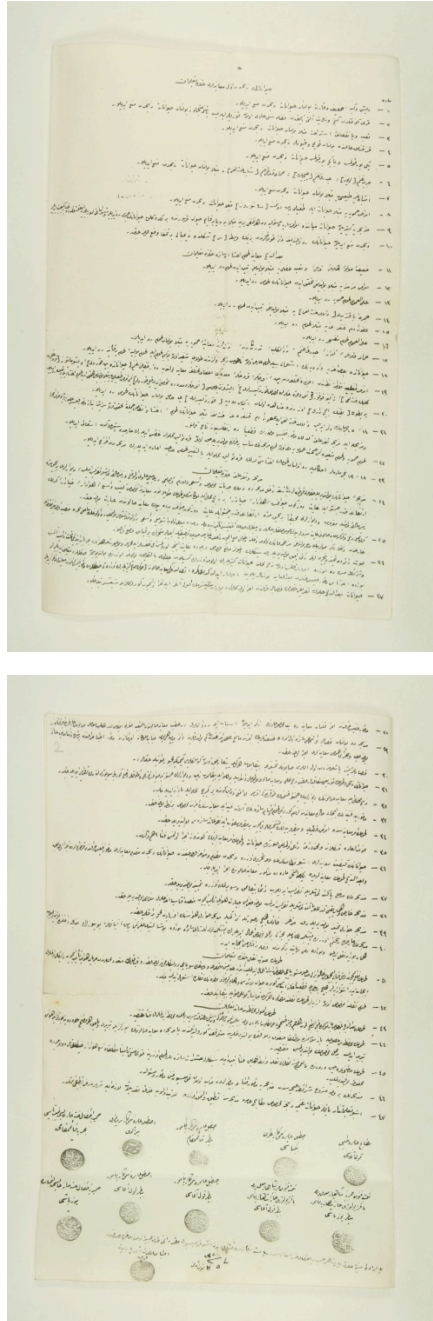
Kuduz - Daül-kelb: Kuduz illetine yakalandığı anlaşılan hayvanların etleri katıyın yasaklanır. Kuduz hayvan (köpek, kurt, çakal) tarafından ısırıldığı bilinen bir hayvanın ısırılmasından bir iki gün geçmişse, sadece ısırılan yeri kesilip zabıt altına alınarak imha edildikten sonra kalan kısmının tüketimine izin verilmemiştir. Ancak önlem olarak etin tamamının yasaklanması yoluna gidilmektedir.

İstanbul'a giriş bölgelerinin yanı sıra İstanbul içindeki bazı mezbahalarda⁶ da veteriner hekimlerin görevlendirildiği; bu mezbahalarda et vb. hayvansal ürünlerin muayene edildikten sonra tüketime sevk edildiği bildirilmiştir. Ancak, umumi mezbahaların bulunmaması sebebiyle birçok esnafın mezbahalar dışında kesim yaptığı ve bu durumun kontrol altına alınmadığı sürece halk sağlığı açısından önemli bir tehlike yarattığı da belirtilmiştir.⁷ Bununla birlikte, mevcut koşulların düzeltilmesi amacıyla umumi mezbaha yapımı

⁶Taranan arşiv belgelerinde özellikle Fatih ve Tophane mezbahalarında veteriner hekimlerin bulundurulduğuna ilişkin kayıtlara rastlanmıştır.

⁷Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tarih: 20/Za/1322, Dosya No: 926, Gömlek No: 57, Fon Kodu: DH. MKT.

üzerinde değerlendirmeler yapıldığı ve gerek kasaplık koyunların ve etlerinin muayenesi, muhafazası ve nakilleri gerekse mezbahaların yapısı hakkında ayrıntılı bilgi veren bir talimatnamenin (Şekil 1-2) kaleme alındığı anlaşılmıştır.^{8,9}

Şekil 1-2: Hamidiye Etfal Hastanesinde 18 Ocak 1905 tarihinde kaleme alınan Talimatname
Figure 1-2: The Regulation dated 18 January 1905 in Hamidiye Etfal Hospital

⁸Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tarih: 13/Za/1322, Dosya No: 125, Gömlek No: :1322/Za053, Fon Kodu: İ.HUS.

⁹Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tarih: 04/Ra/1323, Dosya No: 826, Gömlek No: 16, Fon Kodu: ŞD.

Talimatname, Bakteriolog Dr. İbrahim Ali Paşa (Şekil 3) başkanlığında, dönemin ileri gelen veteriner hekim ve hekimleri tarafından oluşturulan bir komisyon tarafından 18 Ocak 1905 tarihinde Hamidiye Etfal Hastanesinde hazırlanmıştır.

Şekil.3: Bakteriolog Dr. İbrahim Ali Paşa
Figure 3: Bacteriologist Dr. İbrahim Ali Paşa

Söz konusu komisyon üyeleri arasında, Hamidiye Etfal Hastanesi Doktorlarından Süleyman Nuri ve Mehmet Zühtü Beyler, Türkiye’de laboratuvar hayatının temelini oluşturan kurumlardan biri olan “*Bakteriyolojihane-i Şahane*”de¹⁰ görevli Veteriner Hekim Osman Nuri ve Veteriner Hekim Mustafa Beyler, ayrıca hayvan yetiştiriciliği ve ıslahı açısından Osmanlı Sarayının en önemli teşkilatlarından birisi olan “*Istabl-ı Âmire*”de¹¹ görevli veteriner hekimler bulunmaktadır (11,12).

Talimatname, 5 bölüm ve 47 maddeden oluşmuştur. Hayvanların kesim öncesi muayeneleri hakkında uyulacak kuralları belirleyen birinci bölümde koyunların hangi şartlar altında kesime tabi tutulacağı bildirilmiştir. Buna göre;

- Dişi ve gebe, hafif ve kart bulunan hayvanların kesimi yasaktır.
- 40 günlükten genç ve 6 aylıktan yaşlı olan kuzular ile 5 yaşını aşan hayvanların kesimi yasaktır
- Yorgun veya istirahata tutulmayan hayvanların kesimi yasaktır
- Kızgınlık halinde bulunan koç ve koyunların kesimi yasaktır.
- Yeni burkulmuş veya geç burkulmuş hayvanların kesimi yasaktır.
- Uyuz, çiçek, şap hastalığı olan koyunların kesimi yasaktır
- Sinirsel bozukluğu bulunan hayvanların kesimi yasaktır.
- Ateşli hastalıklar ile paraziter baş dönmesi olan hayvanların kesimi yasaktır.

• Mezbahaya getirilen hayvanlar arasında herhangi bir bulaşıcı ve salgın hastalığa tutulmuş bir veya birkaç hayvan görüldüğünde, bu hayvanlarla birlikte gelen hayvanların tamamı reddedilir ve Belediye Veteriner İşleri Müfettişliğine ihbar edilir.

• Kesimi yasaklanan hayvanların reddolunduğuna dair kulaklarından birinin ortasına (R)¹² şeklinde zımbalı bir damga uygulanacaktır.

Kesimden sonra etlerin, sakatatların ve diğer kısımların muayenesinde temel alınacak kurallar ve etler hakkında verilecek kararlardan oluşan ikinci bölümdeki maddelerden bazıları şu şekilde belirtilmiştir;

- Hafif, sulu, ıslak, kanlı ve bozulmuş olduğunu gösteren etler reddedilir.
- Kronik hastalıkları olduğu anlaşılan hayvanların etleri reddedilir.
- Genel olarak ateşi olan hayvanların etleri reddedilir.
- Antraks, şap hastalığı, tetanoz, koyun çiçeği, kuduz, verem, ve pnömoni bulunan hayvanların etleri reddedilir.
- Hayvanlarda bazı yiyecek ve ilaçların kullanılması sebebiyle hoş olmayan koku ve lezzetin olduğu etler ile sarılıklı etler, kreolin eriyiğiyle muamele edilerek hayvan sahibine iade edilir ve mezbahadan çıkartılır
- Paraziter hastalıklar görülen et ve sakatatlar kreolin eriyiğiyle muamele edilerek hayvan sahibine iade edilir ve mezbahadan çıkartılır
- Antraks hastalığına sahip hayvanların etleri, sakatat ve artıklarının tamamı bulaş-

¹⁰Osmanlı Bakteriyoloji Enstitüsü.

¹¹Osmanlı Devletinde hayvan yetiştiriciliği ve üretim ihtiyacını karşılayabilmek yanında hayvanların barınması, bakımı, ihtiyaçlarının temin edilmesi ve yetiştirilmesi amaçlarıyla kurulan “*Istabl-ı Âmire*” veya diğer adıyla “*Has Ahır*”, hem hayvan sayısı, hem de çalışan sayısı açısından oldukça büyük ve önemli bir kurum haline gelmiştir.

¹²Osmanlı Türkçesinde bu harf (ج) olarak geçmektedir.

ma riskinden dolayı mutlaka veteriner hekim huzurunda imhaya ve mezbaha ile mezbaha bölümleri yine veteriner hekim huzurunda dezenfeksiyona tabi tutulur.

- Bozulmuş etler gibi genel sağlığa zararlı olan etler, mezbahanın uygun bir tarafında bulundurulacak olan kreolin eriyiğine daldırılarak atılır.

Mezbahaların taşınması gereken şartlar ve mezbaha çalışanlarının uyması kararlaştırılan kurallar ile ilgili hükümleri kapsayan üçüncü bölümde yer alan maddelerden bazıları şöyledir;

- Mezbahalar, hayvanların bulundurulacakları bölümlerin dışında kanın akıtılması için geniş oluklara sahip ve zemini halka taşıyla döşenmiş, duvarları 1,5 metre yüksekliğe kadar çimento ile gayet düzgün sıvanmış, havadar, ışıklı bir kesim yeri ile bitişiğinde etlerin toplanıp muayenesi için ayrılmış geniş, havadar, ışıklı yine zemini halka taşıyla döşeli ve duvarları bir buçuk metre yüksekliğe kadar çimento ile sıvanmış büyük bir muayene salonundan ibaret olacaktır.

- Gerek kesim yeri ve gerekse muayene salonu çok sayıda büyük su musluklarıyla donatılmalı ve zeminleri suyun akışını sağlayacak derecede meyilli olup, bu meyil genişçe bir olukla son bulunmalıdır. Oluğun denize karıştığı noktada dışardan deniz sularının bulunduğu pisliklerin içeri girişini engellemek için içeriden dışarıya suyun tazyikiyle açılan hareketli bir kapak konulmalıdır.

- Hayvanların kesiminden sonra kasaplar tarafından derinin ayrımı konusunda yapıla gelmekte olan şişirmek usulü ağız ile yapılmayıp körükler ile yapılacaktır.

- Veteriner hekimler tarafından yapılan muayenede reddedilen etler derhal muayene salonundan uzaklaştırılarak, yapılması lazım

gelen muamele salonunun dışında icra edilir.

- Mezbahada görevli kasaplar ve diğer şahıslar sanatlarının icrasına engel sakatlık ve hastalıklardan sağlam bulduklarına dair düzenlenen bir şehadetnameye sahip olacak ve her ay genel muayeneye tabi tutulacaklardır.

- Kasaplar işe başlamadan önce ellerini sabunla iyice yıkayıp her gün yıkanacak olan gömleklerini giymeye mecbur tutulacaklardır.

- Hayvanların kesimi ve etlerin dağıtımını takiben kesim yeri ve muayene salonu hortumlar vasıtasıyla bol su ile yıkayıp zemin ve duvarların çimento ile sıvanmış bölümleri ve olukların içi güzelce süpürülerek temizlenecektir.

- Kesim yeri ile muayene salonunun duvarlarının çimento kısmının üzerindeki bölüm, en az 15 günde bir kireç mahlûlüyle badana edilecektir.

- Veteriner hekimlerin gerektiğinde muayenesine lüzum gördüğü etlerin ve diğer kısımların bilimsel aletler ile muayenesinin icrasına mahsus bir oda bulunacaktır.

- Etlerin muayenesinde paraziter ve mikrobiyel hastalıkların teşhisleri için bir mikroskop ile gerekli diğer teferruat bulundurulacaktır.

- Olağanüstü bir zorluğu ve sakıncası görülmediği takdirde hayvanların ve etlerin muayenelerinin gündüz icra olunması fennen önemli ve gereklidir.

- Hayvanların tabi tutulacakları muayeneleri bu Nizamnamede yazıldığı üzere kesimden önce ve sonra olacağından, kesimden önceki muayene veteriner hekimler tarafından kotralarda icra olunacak ve ve daha sonra kesilmiş etlerin muayeneleri de yukarıda bahsi geçen muayene salonunda icra edilecektir.

Talimatnamenin dördüncü ve beşinci bölümlerinde ise etlerin nakil ve muhafaza koşullarını belirleyen şu maddelere yer verilmiştir;

- Etlerin nakli için üstü galvanize saca kapalı yaylı hususi arabalar imal edilmelidir. Arabanın çeşitli yerlerinden hava akımı temin edilmelidir. Bu arabalar hiçbir şekilde katıyıcı hane eşyası, gübre, hayvan leşi ve bu gibi zararlı maddelerin naklinde kullanılmayacaktır.

- Arabalar, etlerin naklinden sonra her gün kaynar küllü suyla yıkanılacaktır.

- Etlerin kesimden sonra özellikle yaz mevsiminde 12 saat kadar serin bir yerde muhafaza edilmeleri gereklidir.

- Etlerin muhafazasının sağlanması, yaz mevsiminde mutlaka soğuk bir yerde bulundurulmalarına bağlı olduğundan ya mezbahada muayene salonunun buzlar ile soğutulması ya da yine buzlar ile havası soğutulmuş özel bir yerin bulundurulması gereklidir.

- Etler, sinek ve diğer haşereden korunmak için mutlaka geniş havadar çengel tel dolaplarda bulundurulmalıdır.

Talimatnamede bildirilen sağlık koşullarından, mezbahalarda görevlendirilen doktor ve veteriner hekimlerden oluşturulan bilimsel komisyon sorumlu tutulmuştur. Sadece koyun kesimine mahsus hazırlandığı bildirilen bu Talimatnamenin, öncelikle devlete bağlı saray mezbahalarında uygulanacağı, bazı düzenlemelerin yapılarak, şehir içindeki diğer mezbahalar için de kullanılabilmesi belirtilmiştir. Nitekim 26 Ocak 1905 tarihinde Belediye Veteriner İşleri Müfettişliği tarafından yapılan incelemede de Talimatnamenin, devlete bağlı faaliyet gösteren Ortaköy Mezbahasında geçerli kılınacağı bildirilmiştir. Tali-

matnamenin, gerekli koşulları sağlayamayan diğer mezbahalarda henüz uygulanmasının mümkün olmadığı fakat İstanbul'un belirli bölgelerinde açılması kararlaştırılan en az dokuz mezbahada, söz konusu Talimatnamenin hükümlerine uyulacağı bildirilmiştir.¹³

Bununla birlikte, özellikle büyük mezbahalarda görevlendirilen veteriner hekimler tarafından et muayenesi ile ilgili hükümlerin uygulanmasına karşın; umumi mezbahaların henüz bulunmaması nedeniyle esnaf tarafından çeşitli yerlerde hayvan kesiminin yapıldığı, bundan dolayı ise veteriner hekimliği hizmetlerinin layığıyla yapılamadığı önemle vurgulanmıştır.¹⁴ İzleyen yıllarda, umumi mezbaha projesi tekrar gündeme gelmiş, fakat proje ilerledikçe gerek özel mezbaha sahipleri tarafından projenin yürütülmesine yönelik direnişin artması, gerekse izleyen yıllarda Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşlarının çıkması, bu yöndeki girişimleri sonuçsuz bırakmıştır. Daha sonra, 1919 yılında İstanbul'un Söğütme mevkiinde inşasına başlanan "*Karağaç Mezbahası*", 12 Temmuz 1923 tarihinde işletmeye açılmış ve Türkiye'de modern mezbahaların oluşumuna örnek teşkil etmiştir (2, 5, 8).

Diğer taraftan 18 Aralık 1913 tarihinde "*Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanunu Muvakkati*" yürürlüğe konulmuştur. Bu yasal metinde öncelikle kanun hükümlerine tabi olan salgın hastalıklar belirlenmiş, hayvan kesiminin mezbahalarda, mezbaha olmayan yerlerde ise yerel yönetimin belirleyeceği yerlerde yapılabilmesi, kesim öncesinde veteriner hekimlerin muayenesinin zorunluluğu hüküm altına alınmıştır. Bu Yasaya ek olarak, 6 Mart 1914 tarihinde "*Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi*" yayımlanmıştır.

¹³Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tarih: 04/Ra/1323, Gömlek No: 16, Fon Kodu:ŞD.

¹⁴Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tarih: 10/Ra/1323, Dosya No: 75, Fon Kodu: Y.A. RES.

Yönetmelikte, Yasada yer alan hastalıklarla ilgili olarak alınacak önlemler ve yapılması gereken uygulamalar ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra, veteriner hekimlerin halk sağlığı çalışmalarındaki etkinliği yasal ve yapısal düzenlemelerle artırılmıştır (3, 7, 10).

Tartışma ve Sonuç

Osmanlı Devletinde, etlerin veteriner hekimler tarafından sağlık denetiminin yapılması 1877 yılında hükme bağlanmasına rağmen (3,8), bu hizmetlerin, sivil veteriner hekimliğin başlaması ile daha çok uygulama alanı bulduğu ileri sürülebilir. Konu ile ilgili kayıtlara, özellikle sivil veteriner hekimliği hizmetlerinin etkin olduğu yıllarda rastlanması (1,5), bu kanıyı güçlendirmektedir. Bununla birlikte, veteriner okullarında “*teftiş-i lühum*” adıyla bağımsız bir et muayenesi dersinin 1895 yılında müfredata alınması (4) ile bu alanda gerçekleştirilen veteriner hekimliği uygulamalarının etkinleştiği söylenebilir.

Osmanlı Devletinde sınır kontrol bölgelerinde halk sağlığı çalışmaları kapsamında başlatılan beşeri hekimlik uygulamalarının daha sonra veteriner hekimlik uygulamaları ile devam ettiği (6) bilinmektedir. Buna uygun olarak, Belediye Veteriner İşleri Müfettişliği tarafından hazırlanan belgede, dışarıdan İstanbul'a giriş yapan hayvanların veteriner muayenesine tabi tutulması, kasaplık hayvanlarda karşılaşılan bulaşıcı hayvan hastalıklarına göre et tüketiminde izlenen yolların belirtilmesi, bulaşıcı hayvan hastalıkları ile mücadelede olduğu kadar halk sağlığının korunması açısından da önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Ancak, İstanbul içindeki bazı mezbahalarda veteriner hekimlerin görevlendirilmesi ve bu mezbahalarda et vb.

hayvansal ürünlerin muayene edildikten sonra tüketime sevk edilmesine karşın; veteriner hekim bulunmayan diğer mezbahalarda denetimin sağlanamayışı, konu ile ilgili yeterli ve etkin bir örgütlenmeye gidilmediğini düşündürmektedir.

Diğer taraftan 18 Ocak 1905 tarihinde kaleme alınan Talimatnamenin, oldukça ayrıntılı hazırlanarak, bilimsel temellere dayanıldığı ve bu özellikleri ile veteriner halk sağlığına yönelik düzenlemeler arasında ilkeler arasında olduğu ileri sürülebilir. Talimatnameyi hazırlayan komisyon üyeleri arasında Dr. İbrahim Ali Paşa, Dr. Süleyman Nuri Paşa ile Veteriner Hekim Osman Nuri Bey gibi Türkiye'de bakteriyolojinin gelişiminde önde gelen bilim insanlarının bulunması (11), ayrıca Talimatnamenin, modern donanımı ile bu dönem yürütülen bakteriyoloji çalışmalarında ayrıcalıklı bir yeri olan Hamidiye Etfal Hastanesinde hazırlanması (13), söz konusu düzenlemenin bilimsel gücünün bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devletinde genelde veteriner halk sağlığı özelde ise et muayenesi ile ilgili olarak gerçekleştirilen düzenlemelerle önemli girişimlerde bulunulduğu, ancak mevcut koşullar dâhilinde bu düzenlemelerin gerektiği kadar uygulanmadığı ileri sürülebilir.

Kaynaklar

1. Anonim (1908): *1309 senesinden 1324 senesine kadar Mülkiye Baytar Mektebi Âlisinden neş'et etmiş (yetişmiş) ettiba-i baytariyenin esamisi ber veche zir kayd olunur.* Mecmua-i Fünun-u Baytariye **1(4)**: 101-107.

2. Aydın, M (2010): *Mütareke Döneminde İstanbul basınında Karaağaç Mezbahası'na yönelik tartışmalar.* Uluslara-

rası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(14) 99-106.

3. Başağaç RT (2001): *Türkiye’de İki Dünya Savaşı Arasında Veteriner Hekimliği Hizmetleri Ve Hayvancılık Politikaları Üzerinde Araştırmalar*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, A.Ü Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

4. Erk N, Dinçer F (1970): *Türkiye’de Veteriner Hekimlik Öğretimi ve Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Tarihi*. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

5. Osman Nuri (1924): *İstanbul’un bir senelik et sarfiyatı ve Karaağaç Mezbahası*. İstanbul Şehremaneti Mecmuası, 4, 65-77.

6. Osmanağaoğlu Ş, Melikoğlu B (2011): *Tahaffuzhane ve Gümrük Veteriner Müdürlüklerinin yapılandırılmasına ilişkin tarihsel değerlendirme*. Türk Veteriner Hekimleri Birliği Dergisi. **11(1-2)**, 79-87.

7. Özgür A (2003): *Türkiye’de hayvan sağlık zabıtası mevzuatı ve gelişim tarihi*. Veteriner Hekimleri Derneği Dergisi, 74(3-4): 23-30.

8. Rıza İsmail (1923): *Mezbahaların tarihiçesi*. Baytari Mecmua, 1 (2) 52-56.

9. Seyitdanhoğlu M (2010): *Tanzimat döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu –*

Yerel Yönetim Metinleri. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

10.Topcubaşı, AC (1946): *Mezbahalar Gelir Kaynağı Değildir*. Türk Belediyecilik Derneği Yayını No:2, Pulhan Matbaası, İstanbul.

11.Unat EK (1970): *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*. İ.Ü. Cerr. Tıp Fak. Yayınları 4/1568, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul.

12.Uzunçarşılı İH (1988): *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

13.Yıldırım N (2010): *Hastane Tarihimizde bir Kutup Yıldızı – Hamidiye Etfal Hastanesi*. İstanbul.

Kabul Tarihi: 20.10.2011/ Kabul Tarihi: 23.03.2012

Yazışma Adresi:

Yrd. Doç. Dr. Berfin MELİKOĞLU GÖLCÜ
Ondokuz Mayıs Üniv. Veteriner Fakültesi
Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji AD
55139, Kurupelit / SAMSUN
e-posta: berfinmelik@gmail.com